

Arilds kapell

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2015-06-22

Arilds kapell

Brunnby församling, Luggude kontrakt, Lunds stift, Brunnby socken, fastighet Krapperup 14:155, Höganäs kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Arild är ett av Kullabygdens fiskelägen och ligger i Brunnby socken i nordvästra Skåne. Arild har medeltida anor men arkeologiska undersökningar visar inte på någon omfattande bebyggelse före 1500-talet. Kapellet finns omnämnt 1475 som ”Helge Arvids kapell nära Krapperup” medan det äldsta skriftliga belägget för fiskeläget är 1524 då det omtalas som Helige Arvids läge. Fram till 1461 tillhörde Arild ärkebiskopen i Lund och därefter var Arild tillsammans med hela Stubbarps län förlänat till Krapperup. Under större delen av 1500-talet var Arild förlänat till andra ägare innan det återtogs av Krapperup 1580. Kapellet var därefter i Krapperups ägo som privat kapell fram till 1925 när det överfördes till Brunnby församling. Legenden om den helige Arvid är känd från 1500-talet och berättar om en änkefru från Stubbarp som gifte om sig med en riddare vid namn David. David var avundsjuk på styvsonen Arvid/Arild och skickade iväg denne på ett skepp som sattes i brand. Arilds kropp spolas därefter upp på land och hans mor uppför ett kapell till hans minne. Arildssagan har varit ett populärt stoff som har återberättades i många olika versioner ända in på 1900-talet. En variant berättar om en flicka vid namn Tora som vars döda kropp spolas i land på Bjärehalvön och ger upphov till ortsnamnet Torekov.

Arild ligger i en brant sluttning på Kullahalvöns norra sida. Kullabergs högsta punkt, Högkullen, ligger några kilometer nordväst om byn. Kapellet ligger mitt i byn nära Arilds hamn inträngt mellan byns fiskare- och kaptensgårdar. Norr om kapellet gör marken en brant stigning till den övre bygatan som slingrar sig genom en tät bebyggelse. Vid 1800-talet blev Arild en omtyckt semesterort och semestervillor från denna tid finns framför allt på sluttningen ovanför den äldre bebyggelsen.

Kyrkobyggnad

Omkring ett 30-tal kända kapell har funnits runt om i Skåne under medeltiden. Många var placerade nära kusten och har tolkats som ett slags säsongsbetonade kapell vilka kan ha betjänat de som var sysselsatta med sillfisket men inte permanent boende på platsen. I nordvästra Skåne expanderade sillfisket kring 1400 varför man tror att Arilds kapell kan ha uppförts vid denna tid. Ännu på 1700-talet hölls gudstjänsterna i kapellet endast under fiskeperioderna och under de stora högtiderna jul, påsk, pingst och Sankt Mikael's dag. Kapellet i Arild var förutom Sankt Arild helgat till Sankt Mikael och Jungfru Maria.

Kapellet sett från den södra sidan som utgörs av en brant sluttning med trappa upp till den övre byvägen.

Kapellet var ursprungligen en nästan kvadratisk byggnad kanske med en mindre, smalare korttillbyggnad i öster. Vid 1400-talets slut, mellan 1475 och 1482, byggdes kapellet till mot öster. Det nuvarande altaret murades och två nya fönster togs upp. Byggherre till ombyggnaden var sannolikt Barbara Brahe. Under 1500-talet dekorerades kapellet utvändigt med taklister och hörnkedjor i röd kalkfärg. Invändigt tillkom en bänkinredning. Kapellet brukades från 1580-talet som ett privat kapell och under 1682 inreddes kapellet i stil med dåtidens slottskapell. Predikstol och inbyggnad för ett orgelharmonium tillkom vid denna tid, kanske initierat av Maria Sophia De la Gardie på Krapperup. Därefter följde troligtvis en period av stagnation i samband med det stora nordiska kriget då det kustnära Arild var särskilt svårt drabbat. Kapellet började åter renoveras i början av 1700-talet. En ny altartavla och en skärm som band ihop predikstolen och dess pendang för orgeln utfördes 1737 av snickarmästare Ola Oloffsson Skånberg från Ängelholm. År 1743 togs nya fönster upp av murarmästare H. H. Franck från Ängelholm och ny bänkinredning tillverkades av Krapperups timmerman Måns Christierson. Marmorering av kapellets inredning utfördes av målarmästare Olof Walter från Helsingborg under 1740-talet vilken ännu finns bevarad i kapellet. År 1772 skänktes en klocka till kapellet av Krapperups dåvarande ägare Christoper von Kochen och Lovisa Amalia von Düben. En urtavla till klockverket murades in 1775 i östra fasaden där den sitter än idag. Ringklockan stöptes om ungefär samtidigt och 1790 hängdes den upp i östra fasaden över uret. En klocka hade tidigare hängt i en klockstapel, troligtvis fristående. Därefter sker endast mindre underhållsåtgärder innan kapellet renoveras år 1900. Den största förändringen skedde invändigt

där nya golv lades och den marmorerade bänk- och korinredningen målades i en brungul färg. Under 1960-talet togs marmoreringen från 1700-talet åter fram på inredningen. Ett skåp inreddes under vindstrappan 1987 och kyrkogårdsmuren renoverades under 1998. År 2001 genomfördes en utvändig renovering då bland annat murarna putsades om. I samband med att murverket var frilagt från putsen gjordes en murverksdokumentation. Ett ursprungligt fönster i östra gaveln återupptäcktes. Invändigt påträffades marmorering från 1700-talet i fönsternischer och på fönsterkarmarna.

Exteriör

Kapellet utgörs av en liten rektangulär byggnad med putsade och kalkvittade fasader. Putsen har en slevdragen karaktär som följer murverkets ojämnheter. Murarna är uppförda av tuktad gråsten med tegelmurade omfattningar och listverk. Ungefär mitt på södra fasaden syns stötfogen där kapellet utvidgats mot öster. Gavlarna har murade trappsteg vilka har murats om i sen tid med maskinslaget tegel. Listverket består av två utkragande skift, i den västra delen troligen ursprungligt. Ingen markerad sockel finns nederst på fasaderna. Yttertakets av rött handslaget tegel var ännu in på 1900-talet lagt på öppen läkt och understruket. Idag ligger yttertakets på ett undertak av brädor. Takstolarna av bilad fur med sparrar, en nivå hanband och bindbjälkar, har bedömts som eftermedeltida. Hängrännor och stuprör är av koppar. I östra fasaden sitter en urtavla till ett mekaniskt urverk från 1700-talet. Urtavlan har kvadratisk form och är svartmålad med siffror i guldockra. Under gavelns mittersta tinne finns en rundbågig öppning i vilken kapellets ringklocka sitter. Klockan är upphängd i en axel av trä men ringsnumera enbart genom klämthammare.

Kapellet har vardera två stickbågiga fönsteröppningar i norra och södra fasaderna. Fönsterbågarna är av gråmålat trä med mittpost, spröjsade rutor och smidda hörnjärn. Fönsterbågarna är relativt sena medan fönsterkarmarna i alla fall delvis är från 1700-talet då man påträffat 1700-talsmålning på dessa. I östra gaveln kan man skönja ett igenmurat spetsbågigt fönster. I östra gavelspetsen finns en mindre ljusöppning till vinden samt en liten stickbågig tegelomfattad nisch i södra delen av östra gaveln. Enda ingång till kapellet är från väster. Dörröppningen är sannolikt ursprunglig och består av en rundbågig muröppning med spetsbågig omfattning i två mursprång utvändigt och invändigt en stickbågig omfattning. Dörren är av stående plankor utvändigt klädd med sicksackformad, gråmålad brädpanel och ett äldre handsmitt lås på insidan.

Interiör

Invändigt består kapellet av ett öppet kyrkorum med en sluten bänkinredning och kor i öster. I nordvästra hörnet står en liten piporgel och öster om det norra bänkkvarteret finns en mindre bänk, den så kallade klockarebänken. Koret är upphöjt ett steg från mittgången och består av altaret, flankerat av en skärmvägg, eller ett skrank, i rokokostil med två dörrar. Skärmens bottenstycke består av återanvänt virke, kanske någon form av kugghjul. Skärmväggen är hopbyggd med en predikstol på södra sidan och en pendang på norra sidan utförd i samma stil,

ursprungligen platsen för ett orgelharmonium. Skärmväggen är målad i gul, växtliknande marmorering medan bänkarna, predikstolen och dess pendang är marmorerade i grått, grönt och rött. Altaret är av tegel. Golvet i mittgången och i koret bör vara från år 1900 och utgörs av röda kvadratiska tegelplattor med intryckt, räfflat mönster, kanske gjort efter en äldre förlaga. Golvet i bänkarna består av brädor. Väggarna är putsade och vitmålade. På norra väggen hänger en äldre altartavla från omkring 1600. På södra väggen hänger ett namnskiffer från 1689 i form av Carl XI:s spegelmonogram, krönt av vapensköld med det Pfalz-Zweibrückeska vapnet. Innertaket består av ett brunlaserat brädtak mellan synliga bjälkar dekorerade med ränder i rött och grönt.

Vid västra gavelväggen finns en trappa upp till vinden och under den en liten inbyggnad för elcentralen. Vinden över kyrkorummet är inrett med en liten brädinbyggnad för klockan och urverket vid västra sidan. I inbyggnaden ingår väderbitet och rödfärgat ekvirke vilket kanske kan vara återanvänt virke från en klockstapel. En av bjälkarna bär inskriptionen 1722 MPS samt året 1790. Initialerna står för Mårten Persson, byfogde på Arilds läge vid 1700-talets början. Urverket har tidigare drivits med lod vars fodral ännu finns kvar vid kyrkorummets västra sida. Kapellet urverk är märkt t ”1751 Jeppe Hansen från Hoganes” vilket bör vara dess tillverkare.

Inredning och inventarier

Altaret är murat av rött handslaget tegel och är förreformatoriskt, troligtvis samtida med kapellets östra förlängning. Altaret har ett utkragat något profilerat krön och en tunnvälvd kammare med öppning från södra sidan. Kammaren är omkring en meter lång och drygt en halvmeter bred och hög.

Altartavlan består av en oljemålning på duk föreställande Kristus på korset omgiven av en svart ram. Målningen utfördes av Henrik Scheffel 1738 och ramen tillverkades 1737 av Ola Oloffsson Skånberg. En äldre altartavla utförd i renässansstil hänger i kapellet. I altartavlan framställs bland annat släkten Gyllenstiernas på Krapperup vapen. Altartavlan kan dateras till sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal.

Knäfall. Framför altaret finns ett brunmålat knäfall från 1800-talet mitt av trä med en relief av keramik. Keramiken kan vara utförd av Ferdinand Ring, modellör på Höganäsbolaget 1859-1869.

Predikstolen och dess pendang för orgelharmonium har åttkantig form bestående av korgen på pelarfot med volutformade konsoler. Korgen har rektangulära spegelfyllningar och tandsnittsornerat listverk. Korgarna är sammanfogade med altarpopsatsen med rundade skärmpartier som bildar ett skrank. Till predikstolen och orgelpendangen har tidigare hört åttakantiga baldakiner eller ljudtak vilka borttogs år 1900. På predikstolen sitter en ljusarm av järn och koppar vilken kan dateras till 1600-tal.

Kapellet sett från koret i öster mot ingången. Vid ingångens norra sida står en orgel och söder om ingången finns trappan till vinden.

Kapellet sett från ingången i väster.

Dopfunten är av trä och tillverkad 1977. Dopfunten består av ett korsformat fot- och skaftparti med plats för ett dopfat på en övre korsformad ram.

Bänkinredning i form av slutna bänkkvarter med rakt avslutade spegeldörrar och gavlar med profilerade överliggare. Bänkarna är marmorerade i grått, rött och grönt. Bänkinredningen tillverkades 1743 och målades 1744. Utöver bänkinredningen finns en klockarebänk av ek. Bänken och dörren tillverkades 1743 medan gavelpartierna troligen utfördes kring 1520-30 till en äldre herrskapsbänk. Gavlarna är prydda med veckornament, krönta med krabbor (en slags växtornamnet). Bänken är bemålad på samma vis som övrig bänkinredning.

Orgeln är från 1967 byggd av Anders Perssons Orgelbyggeri, Viken. Orgeln är en så kallad Ceciliaorgel med fem stämmor fördelade på en manual och pedal. Orgelhuset är av massiv ek med vikbara luckor.

Ringklockan är från 1772.

Övrigt

Kapellet har ett flertal äldre och värdefull inventarier. I kapellets ägo finns en helgonrelik i form av lärftbitar som förvaras i en låda med glasade sidor. Enligt traditionen kommer tygbitarna från Sankt Arilds skjorta. En offerstock av järnbeslaget trä kan dateras till 1683. Offerstocken står i mittgången i kapellet. I kapellet hänger tre votivskepp. Det äldsta skeppet, en galeas, skänktes till kapellet 1738 av Cornelius Eriksson Bole, färjeman i Helsingborg. År 1827 skänktes kutterbriggen Hoppet, tacklad av cofferdimatros B. L. Banck Arild, far till Cilla Banck. Det tredje skeppet skänktes 1980 och avbildar Ellida av Arild, ett fartyg byggt 1848 av skepparen Anders Andersson Lock, vilket gick under med sex mans besättning, samtliga från Arild, på Nordsjön 1849. I kapellet finns också en träljuskrona från 1600- eller 1700-talet och ett par kollekttavlor tillverkade före 1736. Kollektavlorna är målade i samma marmorering som bänkarna.

Kyrkotomt/ kyrkogård

Kapellet ligger på en kyrkogård som troligen inte använts som begravningsplats i någon större utsträckning. Byns egentliga begravningsplats var Brunnby kyrkogård. Däremot finns det uppgifter om att ilandflutna drunknade personer i äldre tider begravits på kyrkogården. Inne i kapellet förvaras en blomsterkrans vilken sändes till en begravning 1839 av gossen Jens Andersen som drunknade och flöt iland i Arild. På kyrkogården, väster om kapellet finns ett järnkors rest över sju sjömän från det estländska skeppet Concordia som förliste utanför Arild 1852. Inga andra minnesmärken eller gravvårdar finns på kyrkogården som är grästäckt med grusade gångar. Den norra sidan av kyrkogården begränsas av en kraftig stenmur. Denna är putsad och kalkvittad och avtäckt med rader av handslaget vingtegel. I muren finns en grind från 1900-talets senare del mellan murade, kopparavtäckta grindpelare. Begränsningen av kyrkogårdens västra sida består av en bokhäck och mot östra sidan finns en låg, kallmurad

stenmur. På södra sidan om kapellet utgörs kyrkogården till största delen av en brant trädbevuxen sluttning med trappa upp till byvägen på denna sida.

Byggnader på kyrkogården

I slänten mot den sydöstra sidan finns ett ekonomihus i form av en låg enplansbyggnad med gråblåmålad locklistpanel. I byggnaden finns wc och förråd.

Karaktärisering

Arilds kapell är en unik byggnad i många avseenden inte minst som det enda bevarade medeltida kustkapellet i Skåne. Kapellet är starkt knutet till sin miljö och de förutsättningar som rådde i det avsides belägna fiskeläget med en relativt rörlig befolkning beroende av fiske och sjöfart för sin utkomst. Fiskeläget var särskilt utsatt under oroliga tider och man kan förmoda att kapellet kan ha varit outnyttjat och lämnat åt sitt öde under perioder. De svåra förhållandena som rådde för fiskare och sjömän förr i tiden är inte minst närvarande i vetenskapen om de sjömän som är begravda på kyrkotomten. Kapellet kan ha tillkommit som en from handling och privat initiativ och kanske finns det en koppling till en verklig person vid namn Arild eller Arvid. Från 1600-talet har kapellet troligen haft karaktär som slottskapell, en funktion som bestått genom århundradena. Framför allt är det kapellets interiör som man har ägnat sin omsorg. Stora delar av inredningen har bekostats av Krapperups ägare och tillverkats av hantverkare knutna till godset. Kapellets starka koppling till Krapperup har gjort att det undgått de förändringar som många sockenkyrkor genomgick under 1700- och 1800-talen. Kapellet bevarar många ålderdomliga detaljer och inventarier. Byggnadsarkeologiska undersökningar av kapellet visar att dess ursprungliga golv finns bevarat under det nuvarande golvet. I murverket ingår både medeltida delar och en senare tillbyggd del som genomgått mycket få ändringar sedan den uppfördes. Delar av taklaget är också bevarat. Inredningen tillhör framför allt 1700-talet med en del äldre och mycket få senare inslag. Detta gör kapellet till en mycket värdefull historisk miljö både upplevelsemässigt och kulturhistoriskt. Som symbol för orten och bygden har kapellet ett mycket stort värde då kapellet kan kopplas till legenden om Arild som berättar om själva ursprunget till både orten och kapellet.

Exteriört är kapellet en viktig del av en genuint och mycket pittoreskt fiskeläge. Idag är Arild framför allt känt som semesterort. Arild och Kullen blev tidigt ett omtyckt semesterparadis och den äldre semesterortsbebyggelsen har en stor betydelse för byns kulturmiljö. Som ortens äldsta byggnad har kapellet en viktig betydelse för förståelsen av bygdens historia och de förutsättningar som rådde i området under äldre tider. Kulturmiljöområdet Kullaberg-Krapperup är utpekad som särskilt skyddsvärd kulturmiljö av länsstyrelsen. I motiveringen anges den variationsrika kulturmiljön med bland annat fornlämningar, Arilds kapell, Krapperup slott med tillhörande landskap, byggnadsbestånd och fiskelägena med tillhörande strandängar.

I kapellets västra fasad sitter en urtavla och kapellets ringklocka från 1700-talet.

Rekommendationer

- Arilds kapell är en unik och mycket välbevarad kulturhistorisk miljö. Denna miljö är mycket känslig för förändringar. Detta innebär att kapellet enbart bör vara föremål för konserverande åtgärder som syftar till att bevara kapellet och den yttre kyrkomiljön.
- På grund av kapellets ålder och dess höga kulturhistoriska värden är byggnaden och dess inventarier känsliga för slitage. Aktiviteterna i kapellet kan behöva anpassas till byggnadens förutsättningar även om det innebär en begränsning i möjligheterna att bruka kapellet.
- Kyrkogårdens/kyrkotomtens enkla karaktär bör bevaras. Eventuella planteringar och växtlighet bör ha traditionellt förankring.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturmiljölagen 4 kap.

Källor

Underhållsplan för Arilds kapell, Caroline Ranby, Wikerstål arkitekter AB 2005.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Kyrkor och herravälde, från kristnade till sockenbildning i Skåne, Mats Anglert 1995.

Landsbygden, Helsingborgs historia Del VIII:1, Red. Anna Christina Ulfsparre m.fl. 2010.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Internet: Länsstyrelsens presentation av särskilt värdefulla kulturmiljöer Höganäs kommun: Kullaberg och Krapperup; <http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/hoganas/Pages/Kullaberg-Krapperup.aspx>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2015-03-25

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Författare, efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Petter Jansson, Regionmuseet Kristianstad.

Färdigställd: 2015-06-22

